

ГРАМАТЫКА ЯНКІ СТАНКЕВІЧА: СПРОБА КАДЫФІКАЦЫІ

У гэтым тэксце робіцца спроба фіксацыі асаблівасцей пісьмовай мовы найбольш яскравага прадстаўніка пурыстычнай плыні беларускага мовазнаўства Янкi Станкевіча (1891–1976). Вырашаючы праблемы лексічнага, граматычнага, словаўтваральнага і фанетычна-арфаграфічнага ўпарадкавання літаратурнай мовы, вучоны паслядоўна, на працягу амаль шасці дзесяткаў гадоў навуковай працы, шырыў і вывяляў радыкальна-пурыстычныя формы. Такая пазіцыя абумоўлена патрэбамі нацыянальнага акрыяння, рамантычнай «моўнай рэвалюцыі», усвядомленымі Янкам Станкевічам у пару выкрышталізоўвання беларускай нацыянальнай ідэі. Ніжэй разглядаюцца прапанаваныя лінгвістам варыянт беларускага алфавіта, інавацыі ў правапісе, асаблівасці перадачы ў літаратурнай мове пэўных фанетычных з'яў, адзначаных у народных гаворках, а таксама паасобныя характэрныя для Станкевічавага пісьма граматычныя формы (пошукі мовазнаўцы ў галіне лексікалогіі вымагаюць асобнага аналізу).

Спачатку звернемся да алфавіта (дарэчы, найчасцей як кірылічны, так і лацінкавы алфавіт Янка Станкевіч называе словам *абэцада*, зафіксаваным яшчэ ў «Маскоўска-беларускім слоўніку» М. і Г. Гарэцкіх (Вільня, 1920)). З парадку літар алфавіта ў «Беларуска-расійскім слоўніку» 1990 г. відаць імкненне уніфікатара прыстасаваць яго да фанетычных заканамернасцей мовы. Умоўная ў прынцыпе (хаця і надзвычай устойлівая) паслядоўнасць літар у алфавіце дазволіла Станкевічу правесці ў парадку літар змены, якія, на нашу думку, маюць прыметнае практычнае значэнне. Мовазнаўца, зыходзячы з блізка што заўсёднага пераходу ненаціскных этымалагічных [о], [э] ў [а], лічыць мэтазгодным размяшчэнне **о, э, а** на пачатку алфавіта. Гукавымі пераходамі абумоўлена ў Станкевіча і чарговасць літар **е, ё, я**. Зазначыўшы, што «пры дагэтулешнім парадку літараў нашае абэцады словы з тым самым этымолёгічным **о** ў караню, але з розным націскам, стаяць у слоўніку ў межах тае самае літары далёка адно ад аднаго (пры-кладам: *ноч і начаваць, начлег, начніца, начулішча; воз, возьнік і вазіць*)»¹, вучоны сваім варыянтам парадку літар забяспечыў суседства ў слоўніку аднакаранёвых лексем, што, між іншым, спрыяе лепшаму разуменню іхняга паходжання. Прааналізаваўшы яшчэ адну асаблівасць беларускай фанетыкі – пераход [у] і [в] у [ў], Станкевіч таксама правёў змену ў парадку літар. Размяшчэнне **в, у, ў** побач зводзіць у слоўніку такія лексемы, як *навука і наўчоны, лава і лаўка, галава і галоўка, стаў і ставок*². Пры іншых зменах у парадку літар вучоны кіруецца імкненнем паставіць побач літары, якія абазначаюць блізкія вымаўленнем гукі (суседзці, напрыклад, як і ў чэшскім алфавіце, **с і ш**). Ставячы адну за адной літары **дз, дж, з, ж**, мовазнаўца тлумачыць, што «**дж** за **дз**, а **ж** за **з**, бо **дж** часта паходзе з **дз** (*хадзіць – хаджу*), а **ж** часта паходзе із **з** (*рззаць – рэжу*)». Для параўнання адзначым, што ж ідзе за з ва ўсіх славянскіх лацінкавых алфавітах. З прычыны частага пераходу [ф] у [п] Станкевіч лічыць магчымым суседства **ф і п**. Размяшчаюцца ў алфавіце побач і літары **г і х**: тут вучоны таксама дастасоўвае крытэрыі блізкасці гукі. Станкевічаў варыянт беларускага алфавіта мае 35 літар і выглядае так: **о, а, э, б, г, ґ, х, д, е, ё, я, дз, дж, з, ж, і, й, к, л, м, н, ф, п, р, с, ш, т, в, у, ў, ь, ц, ч, ы, ю**³.

Асобнай увагі патрабуе літара для абазначэння на пісьме выбухнога [г], якая ў адрозненне ад той, што перадае [г] шчылінны, мае крук, звернены ўгору. Янка Станкевіч паслядоўна выкарыстоўваў гэтую літару, дарэчы, нааўную ў алфавітах украінскай і русінскай моваў (апошняя адносіцца да славянскіх літаратурных мукрамоваў: гаворыць на ёй дзесьці 30000 чалавек у некаторых раёнах Ваяводзіны і Харватыі, а таксама ў Славакіі⁴). Ва ўкраінскай мове разгледжаная літара выкарыстоўвалася яшчэ з сярэдзіны XIX ст. (была ўведзена ў створаны П.Кулішом адменны ад расійскага

алфавіт), часта адрозніваючы падобныя словы з адным розным гукам розным значэннем» (прыкладам: *gnit* 'прыгнёт, уціск' і *gnit* 'кнот', *grati* 'гуляць, граць' і *grati* 'краты', *gulі* 'гулянне, гулі' і *gulі* 'гузы, гулі'). Падчас рэформы ўкраінскага правапісу ў 30-я гг. літара г была скасавана. Але моўная практыка засведчыла неабачлівасць рэфарматараў: на пачатку 90-х гг. літара г вярнулася ва ўкраінскі алфавіт. У дачыненні да беларускай мовы трэба прызнаць, што графічны знак г, здаецца, зусім не мае ў ёй сэнсаадрознівальнай функцыі. Тым не менш наяўнасць у беларускай мове выбухнога [г] ёсць прычынай для выкарыстання літары г. Сустрэкаем яе ў выдздзеных у Беларусі дыялектных слоўніках, дзе такое выкарыстанне проста неабходнае для перадачы асаблівасцей мовы народных гаворак (да прыкладу: *газоўка* 'самаробная газавая лямпа без шкла', *галатоны* 'шамкі', *галанка* 'ануча, шмаціна', *галда* 'дылда' і г. д.⁶). У тэкстах беларускай пасляваеннай эміграцыі назіраецца спарадычнае выкарыстанне літары г, хаця складзеныя ў першай палове 50-х гг. у Нью-Йорку «зборкі пазнання і чысыціні беларускае мовы», на якіх веў рэй Янка Станкевіч, адназначна выказваліся за літару г у беларускай кірылічнай графічнай сістэме. Уведзена памянёная літара ў алфавіт і ў аўтарытэтным двухтомніку Валянціны Пашкевіч «Fundamental Byelorussian» (т. 1–2. Таронта, 1974–1978), падручніку беларускай мовы для англійскамоўнага чытача. Як відаць з тэкстаў, Станкевіч паслядоўна перадаваў на пісьме літарай г выбухны характар гук [г] у паасобных беларускіх словах. У «Беларуска-расійскім слоўніку» вучоны падае больш за сотню лексем на г (*гонта*, *горс*, *газа*, *газэта* (поруч з *газэта*), *галёшы*, *гавыла* 'равун, -уха, румза', *гіль*, *гірса* і г. д.)⁷. Аднак трэба зазначыць, што значная частка слоў тут – заходнееўрапейская паводле паходжання лексіка: лацінізмы, грэцызмы, германізмы і інш. (*гантрэна*, *гастроном*, *географа*, *геохіма*, *гегенна*, *гімнастыка*, *глёбус*, *траматыка* і г. д.)⁸. Станкевіч пакідаў выбухны [г] у словах іншамоўнага паходжання з прычыны іхняй «кніжнасці», малапашыранасці сярод носьбітаў мовы. Відавочна, гэты Станкевічаў падыход, лагічны на пачатку стагоддзя, паступова, з цягам часу усё ж пачаў траціць абгрунтаванасць.

Рэалізуючы свой графічны праект, вучоны выкарыстаў на старонка часопіса «Родная мова» літару j. Ён меркаваў, што, «каб завяршыць рэформу Капівічаву, трэба было й замяніць літараю j (значыцца, пісаць *своj*, а ня *свой* і пад.) ды замест *е*, *ё*, *ю*, *я* па самагуку піаць *je*, *jo*, *ju*, *ja*, пакідаючы *е*, *ё*, *ю*, *я* па сугуках. Прыкл.: Сястра Jазэпа чытае маю кнігу». Для параўнання варта дадаць, што сербы і македонцы, маючы кірылічныя алфавіты, выкарыстоўваюць якраз-такі літару j. Дарэчы, і графічная камісія 1926 г., створаная на Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі, пастанавіла літару j замяніць літарай j і ўжываць яе для абазначэння сярэднепаднябеннага зычнага гук, а літары *е*, *ё*, *ю*, *я* пакінуць для абазначэння толькі адпаведных галосных гук і мяккасці папярэдняга зычнага гук. Аднак такога рэфармавання не адбылося. Заўважым, што Станкевічава рэалізацыя ў «Роднай мове» разгледжанага графічнага праекта (няпоўная, бо з *е*, *ё*, *ю*, *я* пасля галосных) не мела паслядоўнікаў. Сам вучоны пазней вярнуўся ў пісьме да літары й.

У правапісе Янка Станкевіч імкнуўся да фанетызму. Паслядоўна абазначаўся вучоным пераход [i] ў [j] пасля галосных (*наўчоны* і *друкар*, аднаго *паходжання* і *хормы*). Мовазнаўца рабіў спробы пашырыць фанетычны прынцып на напісанне зычных: уводзіў фанетычныя напісанні прэфіксаў на з (*с*) (*шшыць*, *рашчытаць*, *ражжыцца*). Пазначаўся цягам пэўнага перыяду ў Станкевічавым пісьме і прыстаўны [j] (*йіншы*, *йіхні*). Трэба адзначыць, што Станкевіч адным з першых з упарадкавальнікаў беларускага пісьма распаўсюдзіў паказ пераходу ненацісканога [э] ў [а] на запазычанні (*літаратура*, *характарны*). Тым не менш насуперак татальна падтрыманай беларускай пісьмовай практыкай перадачы ненацісканога этымалагічнага [о] ў словах іншамоўнага паходжання праз *а* (*я*), Станкевіч заставаўся ў рэчышчы традыцыі першай трэці стагоддзя (*біографа*, *біолёгія*, *бонапартызма*, *інфармаваньне*,

бескомпромисны, нэалёгізм). Вучоны быў ініцыятарам пазначэння мяккасці ў прыназоўніках (*бязь месца, празь яго, зь неба*). Гэтая навацыя з 30-х гг. стала нормай удасканаленага правапісу паводле Тарашкевіча.

Сярод фанетычных з'яў, разгледжаных Станкевічам у мовазнаўчых даследаваннях, ёсць паяўленне ўстаўнога [j] паміж галоснымі [a], [o], [e] і зубнымі зычнымі (*войстры, дайжа, Жойдзішкі, зайзбрасць, кайстрыца, крэйда, трэйці*)¹⁰. У Станкевічавых тэкстах сустракаем адзінкавыя формы з устаўным [j] вышэйпрыведзеных і іншых звязаных з гэтай фанетычнай з'явай слоў (не ўжываў мовазнаўца толькі рэгіяналізма *дайжа*, а ў сувязі з *кайстрыца* заўсёды бачым *й* і ў вытворным *кайстрычнік*).

Абапіраючыся на вялікі дыялектны матэрыял, вучоны засведчыў шырокае выкарыстанне ў гаворках формаў назоўнікаў з [л] (цвёрдым) перад *-цо (-ца)* і *-ство (-ства)* (*колца, шылца, салца, памяццо, рыльца, бабылства, вучыцелства, круцелства, самахвалства*). У надрукаваным у 1928 г. ў Мінску даследаванні «Дыспаляталізацыя і у беларускай мове» (першая і апошняя публікацыя Станкевічавых навуковых матэрыялаў у Савецкай Беларусі) вучоны падкрэсліваў, што «цвёрдае л перад *-ц* і *-ства* як асаблівасць агульнабеларуская мае быць канечна ўведзена ў беларускую практычную граматыку, а праз гэта самае і ў беларускую літаратурную мову. Можна быць закід, што побач з ацвярдзелым л часцей або радзей у некаторых мясцовасцях спатыкаецца л мяккае. Але л мяккае ў гэтых выпадках з'явілася дзякуючы польскаму і расійскаму ўплывам, тады як л ацвярдзелае магло паўстаць толькі самастойна на беларускім грунце, бо іншыя славянскія мовы гэтак асаблівасці ня знаюць»¹¹. Якраз выкарыстанне формаў з цвёрдым л характэрнае для Станкевічавай пісьмовай мовы.

Вучоны даследаваў і сістэматызаваў змены ў межах фанетычнага слова: ужыванне пратэтычных зычных [j], [в] і пратэтычных галосных. Станкевіч адзначыў у працы «Прыстаўное в у мове беларускай», што наяўнасць пратэтычнага в перад а пасля прыназоўніка у (ў) ёсць выключна беларускай асаблівасцю¹². Разглядаючы яе, вучоны пісаў: «Ня толькі па прымені у, ў ё прыстаўное в перад а зь ненацісьненага о, (...) але й перад а этымолёгічным. Прыкл.: *Адам*, але – у *Вадама*, *Абрам* – у *Вабрама*, *Аляксандра* – *быў* у *Валяксандры*, *Антон* – *кніга ў Вантона*, *Амэрыка* – *жывем у Вамэрыцы*. На пісьме, адылі, каб не мяняць выгляду собскага імені, валеі в дадаваць не да спакменьніка, але да прымені у або ў, ставячы за ім. Зн., прыкл., замест *быў* у *Амэрыцы* пісаць *быў ув Амэрыцы*»¹³. Дарэчы, графічная форма *ув (ўв)* мае свае вытокі ў старабеларускай мове. Такім чынам, Станкевіч настойваў на арфаграфічным пазначэнні пратэтычнага гука [в] пасля прыназоўніка у (ў) (*у вакне, у вадзежы, у ваўсе, ув Англіі, ув Антона, ув Арлянятах*).

Мовазнаўца імкнуўся да перанясення ў літаратурную мову асаблівасцей адаптавання народнымі гаворкамі іншамойнай паводле паходжання лексікі. Спынімся на запазычаных словах з канцавымі этымалагічнымі *-іо, -іа*. Станкевіч заўважаў, што «канчатка *-іа, -іо* чужых слоў пераходзіць у беларускай мове ў а за змякчэннем папярэдняга сугуку, калі тыі, ведама, можа змякчацца»¹⁴. Вось жа ў выніку сцяжэння групы *зычны + j + галосны*, што з групай *зычны + ъj + галосны*, запазычаныя маюць наступныя формы: *апэраца (апераца), Наталя, пазыца (пазіца), цырымоня, Бразыля (Бразіля)* і г. д. Між іншым і на акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі ішла размова пра разгледжаныя тут формы: сакратар канферэнцыі Я.Троська звярнуў увагу сяброў правапіснай камісіі на гэтую асаблівасць беларускага адаптавання лексікі іншамойнага паходжання, падкрэсліўшы адсутнасць у назоўных імёнах беларускай мовы канчаткаў *-ія (-ыя), -іе (-ыіе)*¹⁵. Для ілюстрацыі далей колькі прыкладаў са Станкевічавога «Беларуска-расійскага слоўніка» (крыніца пазначаецца не ў скарачэнні, не так, як у слоўнікавым артыкуле):

бібля - лі, -лі; мн.ч., род. — ляў, ж. — библия. Варлыга: Назіраньні над нашай жывой мовай. 15. Рабін сядзеў над Бібляю. Сержпутоўскі: Казкі й апавяданьні беларусаў Слуцкага павету. 85. Галаву падымаю, на Біблю кладу. «Смоленский областной словарь» Ул. Дабравольскага. 27.;

ліня, ліні, дат., предл. ліні, ж. — линия. Войштавічы Вішнеўскае вол. Вялейскага пав.;

камэда -ды, -дзе, ж. — комедия. М. Шатэрнік: Краёвы слоўнік Чэрвеньшчыны. *Камэда зь ім — дый годзе!* Старына Сьмілавіцкага р-ну Ігуменскага пав.

Даводзячы мэтазгоднасць ужывання адаптаваных формаў у літаратурнай мове, Станкевіч гэтаксама, як Я.Троська, сцвярджаў, што «ў сваіх родных словах канчаткаў **-ія (-ыя), -іе (-ые)** беларуская мова ня знае»¹⁶. Паводле сфармуляванага вучоным правіла, на канцы ў разгледжаных словаў мае быць: «1) **-ля, -ня, -ся, -ца** (а ня **-лія, -нія, -сія, -цыя**), прыкладам: *Юля, півоня, Настася, опэраца*; 2) **-ба, -ва, -ма, -па** (а ня **-бія, -вія, -мія, -пія**), прыкладам: *Яўхіма, Алімпіа*. Па **д, т, р** у чужых словах... на канцы **-ыя** (*Ірляндыя, партыя, гісторыя*), а па **г, к, х** **-ія** (*Норвэгія, Валахія*)»¹⁷. У Станкевічавых тэкстах сустракаем запазычанні, аформленыя ў адпаведнасці з вышэйпрыведзеным правілам (у «Слоўніку» 1990 г. бачым нават **-ра, -та, -да** ў канцы: *гістора, апата, гільда*).

Спынімся тут яшчэ на адной з'яве, звязанай з асіміляцыяй беларускай мовай лексікі іншамовнага паходжання. Запазычаныя словы, якія канчаюцца на спалучэнні зычных з санорным (**тр, зм, зл, гл, бл, вл** і г. д.), у народна-дыялектнай мове не захоўваюць такіх спалучэнняў¹⁸. Станкевіч, разглядаючы назоўнікі іншамовнага паходжання са спалучэннем зычнага з **р, л**, абавіраецца на фактычны матэрыял з працы Адама Варлыгі «Практычныя назіраньні над нашай жывой мовай» (Нью-Йорк, 1966; са стар. 16: *мэтра, цэнтра*) і з «Нарысаў дыялекталогіі» (Мн., 1964; са стар. 152: *адна мэтра* (Цеплень, Ракшыцы Уздзенскага р-на), *цэлюю кілометру* (Засінцы Ельскага р-на), *поўная літра* (Мінскі р-н))¹⁹. Факты з народных гаворак падае Станкевіч і пры разглядзе асваення жывой мовай назоўнікаў лацінскага паходжання на **-ізмус**. Гэтыя факты сведчаць пра шырокае выкарыстанне разгледжаных назоўнікаў у форме жаночага роду з канчаткам **-а** (*мая арганізма, царызма была, бальшавізма, камунізма* і г.д.)²⁰. Вучоны настойваў на ўжыванні вышэйпазначаных формаў у літаратурнай мове, а гэта яшчэ раз падкрэслівае яго імкненне да большага збліжэння літаратурнай мовы з народнымі гаворкамі.

Апошняе палажэнне можа падмацаваць і факт паслядоўнага выкарыстання Станкевічам формаў лічэбнікаў 11–19 на **-нанцаць**. Вучоны сцвярджаў, што «адной з найхарактарыстычнейшых асаблівасцяў беларускае мовы, што розніць яе ад усіх іншых моваў славянскіх, ё хормы лічнікаў 11–19 на **-нанцаць: адзінанцаць, двананцаць, трынанцаць, чатырганцаць, пяцнанцаць, шаснанцаць, сямнанцаць, васьмінанцаць, дзевятнанцаць**. (...) Гэтая асаблівасць ёсцьца прынамся на 9/10 прасторы беларускае народнае мовы; на 1/10, дзе яе няма, відавочна, яна шчэзла пад уплывам чужым»²¹. Нарматыўнасць гэтай фанетычнай асаблівасці, што ўзнікла ў выніку распадабнення, абгрунтоўвалася ў нататцы безліччу прыкладаў: Станкевіч спасылаўся на «Беларусаў» Я. Карскага, слоўнікі І.Насовіча і М.Шатэрніка, фальклорныя зборнікі Е.Раманава і П.Шэйна, граматыкі Б.Тарашкевіча і Я.Лёска, а таксама падаваў свае запісы. Дарэчы, у Станкевічавым «Падручніку крывіцкае (беларускае) мовы» (Рэгенсбург, 1946) сустракаем толькі формы лічэбнікаў на **-нанцаць**.

Трэба адзначыць шырокае выкарыстанне ў варыянце беларускай літаратурнай мовы Янкі Станкевіча гукаў **[п], [х]** і гукавога спалучэння **[хв]** замест **[ф]** у чужых паходжаннем словах, «калі яны сталіся народнымі» (*Піліп, Панаас, Сапрон, хварба, хвабрыка, ахвіцэр, хорма, хунт*)²². У словах, якія, паводле меркавання ўпарадкавальніка, не сталіся народнымі ў беларускай мове, ужываецца гук **[ф]** (*географія, фізыка, філэзофія* і г. д.)²³.

Вучоны аддаваў шмат увагі беларускай акцэнтацыі. Да прыкладу, на «зборках пазнаньня беларускае мовы» выясняў, што назоўнікі на **-ак (-як)**

(казак, паляк, кругляк і інш.) павінны заўсёды мець у літаратурнай мове націск на канцы, як у мове народна-дыялектнай, за выключэннем формы творнага склону множнага ліку, калі націск падае на перадапошні склад (паляк^а, паляк^у, з паляк^{ом}, аб паляк^у, палякі, паляк^{оў}, паляк^{ом}, з паляк^{амі}, аб паляк^{о́х})²⁴.

Погляды на марфалогію літаратурнай мовы Янка Станкевіч выклаў у палемічным аглядзе «Беларускай граматыкі для школ» Б.Тарашкевіча (Родная мова. 1930. №5) і ў «Падручніку крывіцкае (беларускае) мовы». Вучоны прапанаваў сістэму з пяці скланенняў назоўнікаў, абгрунтаваную на гістарычных тыпах асноваў²⁵. У рэгенсбургскім падручніку чытаем між іншым пра групу назоўнікаў першага скланення: «Пры скланенню спакменьнікаў — лоб, лён, леў, мох, назоў, род, лёд, роў — самагук асновы не выпадае»²⁶. Асабліваю ўвагу звернем тут на лексемы лоб і леў: праілюструем скланенне іх без траты галоснага асновы (у адз. ліку: родны скл. лобу, лява, дав. скл. лобу, ляву, вінав. скл. лоб, лява, тв. скл. лобам, лявом, месны скл. лобе, ляве, клічны скл. лобе, леве; у мн. ліку: наз., вінав., клічны скл. лабы, лявы, родны скл. лабоў, лявоў, дав. скл. лабом, лявом, тв. скл. лабамі, лявамі, месны скл. лабох, лявох)²⁷.

Мовазнаўца спрычыняўся да сістэматызацыі ўжывання канчатка -у назоўнікаў мужчынскага роду ў родным склоне адзіночнага ліку. У адпаведнасці са Станкевічавай уніфікацыяй, на -у канчаюцца і некаторыя прадметныя назоўнікі: *столу, лісту, зробу*. Разгледжаная сістэматызацыя была скіравана між іншым на ліквідацыю разнабою пры ўжыванні ў родным склоне назваў гарадоў: «Канчатак -у маюць... назовы местаў: *зь Віцебску, Мэнску, Полацку, Парыжу*. Але назовы местаў на -оў (аў), -ёў, -ін канчаюцца на -а: з *Магілева, Кракава, Царыцына*»²⁸. У правіле зазначаецца, што звычайна і назовы краін выступаюць у родным склоне з канчаткам -у (з *Туркыястану, із Крыму*).

Станкевіч пашырыў канчатак меснага склону адзіночнага ліку -у на большасць назоўнікаў мужчынскага і ніякага роду (на *каню, на сонцу, на полю*). Паслядоўна выступаў за пазначэнне на пісьме праз падвойнае **цц** гук [ц], у які, паводле фіксацыі вучонага, пераходзіць гук [к]: *рака — на раццэ, рука — на руццэ, язык — на языццэ, малако — у малаццэ, апека — у вапеццы, навука — у навуццы* і г.д.²⁹. У родным склоне множнага ліку генералізаваў канчатак -аў (-яў) на ўсе скланенні назоўнікаў (моваў, кроснаў, любасьцяў, птушанятаў; што да слова *госьць* у разгледжанай форме, дык тут ужыванне *гасьцёй*, калі сярод іх могуць быць не толькі мужчыны, *гасьцёў*, калі маем на ўвазе адных мужчын, і *госьцяў*, калі гаворым толькі пра жанчын).

Вучоны паслядоўна выкарыстоўваў формы вышэйшай ступені параўнання прыметнікаў на -шы (багатшы, харошшы, гарачшы, хворшы, дарожшы, здароўшы, дзікшы, простшы)³⁰.

Пры выбары формаў дзеясловаў трэцяй асобы адзіночнага ліку цяперашняга часу Станкевіч арыентаваўся на сярэднебеларускія гаворкі, якія дзяліў на тры групы (заходнюю, сярэдняю і ўсходнюю). Вучоны адстойваў ужыванне залежных ад націску формаў з «сярэдняй паласы сярэдняга дыялекту», у якой «пад націскам усі чыста дзеясловы маюць у 3 асобе адзіночнага ліку канчатак -ць, зн. ё: ён *цывіцець, стрыжэць, трэць, жнець, б'ець, пяець, мінець, бляець, злугець, блішчыць*; а не пад націскам ізноў усі дзеясловы маюць... хорму 3 асобы без канчатку -ць: ён *можа, меле, пора, шые, цягне, жажа, назірае, сьнедае, сябруе, хварэе, носе, любе, просе, кура, гавора, крыша*»³¹. Станкевіч лічыў залежныя ад націску формы кампраміснымі паміж формамі паўночна-ўсходніх і паўднёва-заходніх беларускіх гаворак.

Падагульняючы гэтыя заўвагі да аналізу варыянта беларускай літаратурнай мовы, які Янка Станкевіч (аўтар больш як 150 артыкулаў і кніг) распрацоўваў у сваіх падручніках, слоўніках, лемантарах і іншых навуковых працах, застаецца канкрэтна вызначыць прынцып разгледжанай моватворчай чыннасці. Гэта прынцып пільнай увагі да найдрабнейшых асаблівасцей жывой народнай мовы: калі факт жывой мовы ўвасабляў самастойнасць беларушчыны, ён, на думку Станкевічаву, абавязкова павінны быў застацца фактам літаратурнай мовы. Натуральна, як і кожны носьбіт мовы, Янка Станкевіч меў свае прыхільнасці і індывідуальны густ. Варта браць тут пад увагу ўвогуле праблему

выбару нормы для маладой літаратурнай мовы, якая падстаўлялася, на вялікую бяду, пад залежныя ад палітычных рэалій валютарысцкія эксперыменты і, як вынік, падпадала пад магутныя чужыя ўплывы. Як бы там ні было, сам вучоны, пішучы пра тое, якой можа быць беларуская мова, дэклараваў аб'ектыўны падыход да моўных з'яў: «Наўперад надабе зацеміць, што ў мове нельга кіравацца тым, хто што падабае, любе, што каму здаецца харошым ці брыдкім, бо, як ведама здаўна, праз смакі нельга сьперацацца»³².

- ¹ Станкевіч Я. Беларуская-расійскі (Вялікалітоўска-расійскі) слоўнік. Нью-Йорк, 1990.
- ² С. Х.
- ³ Там жа.
- ⁴ Там жа. С. XI.
- ⁵ Гл.: Супрун А. Е. Введение в славянскую филологию. Мн., 1989. С. 132–133.
- ⁶ Гл.: Антоненко-Давидович Б. Як мы говоримо. Київ, 1991. С. 211 і наст.
- ⁷ Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі: У 2 т. / Уклад. Е. Мяцельская і інш. Мн., 1990. Т. 1. С. 83 і наст.
- ⁸ Станкевіч Я. Беларуская-расійскі (Вялікалітоўска-расійскі) слоўнік. С. 251 і наст.
- ⁹ Там жа.
- ¹⁰ Станкевіч Я. Гісторыя беларускага языка. Вільня, 1939. С. 10.
- ¹¹ Ён жа. І паміж а, о, е і зубнымі ў беларускай мове // Родная мова. 1930. №3-4. С. 65–66.
- ¹² Ён жа. Дыспаляталізацыя і у беларускай мове // Зап. аддз. гуманіт. навук Ін-ту беларускай культуры. Мн., 1928. Кн. 2. Працы класы філалёгіі. Т. 1. С. 256.
- ¹³ Ён жа. Прыстаўное в у мове беларускай // Зап. Бел. Ін-ту навукі і мастацтва. Мюнхэн, 1963. Кн. 2. С. 133.
- ¹⁴ Там жа. С. 132.
- ¹⁵ Станкевіч Я. Да вымовы і правапісу чужых словаў // Родная мова. 1930. №1-2. С. 19.
- ¹⁶ Там жа.
- ¹⁷ Там жа. С. 21.
- ¹⁸ Там жа. С. 22.
- ¹⁹ Гл.: Янкоўскі Ф. М. Гістарычная граматыка беларускай мовы. Мн., 1989. С. 95.
- ²⁰ Станкевіч Я. Асаблівасці мовы вялікалітоўскае (беларускае) ў назіраннях Адама Варды // Веда. 1973. №2. С. 84.
- ²¹ Там жа. С. 85.
- ²² Хормы лічнікаў 11–19 на -нанцаць (із зборкі пазнаньня беларускае мовы 9 лютага 1952 г. // Веда. 1952. №2 (7). С. 51.
- ²³ П, хв, х замест ф чужых словаў (із зборкі пазнаньня беларускае мовы 14 чэрвеня 1952 г. // Веда. 1952. №6(11). С. 184.
- ²⁴ Там жа.
- ²⁵ Спакменьнікі на -ак(як) (із зборкі пазнаньня беларускае мовы 28 чэрвеня 1952 г.) // Веда. 1952. №8 (13).
- ²⁶ Гл.: Вячорка В., Шупа С. Станкевіч Ян // Беларуская мова: Энцыклапедыя. С. 530.
- ²⁷ Станкевіч Я. Падручнік крывіцкае (беларускае) мовы. Ч. I–III. Рэгенсбург, 1946. С. 71.
- ²⁸ Там жа.
- ²⁹ Там жа. С. 65.
- ³⁰ Із зборкі пазнаньня беларускае мовы 14 чэрвеня 1952 г. // Веда. 1952. №6(11). С. 184.
- ³¹ Станкевіч Я. Падручнік крывіцкае (беларускае) мовы. С. 97.
- ³² Хормы 3-яе асобы адз. л. цяпер. часу // Веда. 1951. Ліпень – верасень. С. 120.
- Станкевіч Я. Праз тое, якую мае быць наша мова // Веда. 1973. Т. 5. №2.

І. С. ЛІСОЎСКАЯ

ФУНКЦЫЯ НАВАННЕ ДЗЕЯСЛОВАЎ МАЎЛЕННЯ Ў НАРАТЫЎНЫМ ТЭКСЦЕ

Пэратварэнне слова моўнага ў слова мастацкае і тое, як у ім адлюстроўваецца нацыянальная моўная карціна свету, — гэта заўсёды прадмет увагі і стылістыкі, і лексікаграфіі, і многіх іншых раздзелаў лінгвістыкі, а ў апошні час — адзін з істотных аб'ектаў кагнітыўнай лінгвістыкі. Прыметаі сучаснага звароту да дадзенай праблемы — пэратварэнне слова моўнага ў слова мастацкае — з'яўляецца разгляд слова пад новым ракурсам: у наратыве і ў размоўным дыскурсе.

У адносінах да маўленчага дзеяння такі падыход дазваляе: 1) убачыць заканамернасці аўтарскага пошуку ўвасаблення дзеяслова моўнага; 2) выявіць заканамернасці трансфармацыі моўных адзінак у мастацкай карціне